

Smaranda Vultur

MAGDALENA CSENDES HOLENDER (n. DORNHELM, 1915, Timișoara) - „...Dacă mă gândesc ce mult am trăit...”

Capitol din cartea "Memoria salvata: Evreii din Banat, ieri si azi", coordonata de Smaranda Vultur, Editura Polirom, Iasi 2002

(*De unde vine familia dvs. ?*) Bunicul meu a fost dentist. Era din Unkar, dar a murit la Bratislava, foarte tânăr. Bunica mea, Eva Dornhelm, a rămas cu patru fete și un băiat, tatăl meu, care atunci avea 13 ani. El era foarte deștept, dar în aceste condiții a trebuit să părăsească gimnaziul și a mers la o școală de meseriași. A intrat la o firmă de textile foarte renumită, la Bratislava, firma „Tauski”. A făcut acolo o adevărată carieră. Între timp a cunoscut-o pe mama mea, dar nu a putut să se căsătorească, pentru că le avea pe cele patru surori necăsătorite. Abia după ce s-au căsătorit aceste surori – una la Budapesta și trei la Viena – și au avut ce le trebuia pentru asta, a putut să se căsătorească și el. S-a mutat atunci la Timișoara, în 1910. Fratele meu Bandi s-a născut cât erau încă acolo, la Bratislava.

Bunica mea, Eva Dornhelm, a stat la Viena până în 1938, când părinții mei au adus-o la Tataváros, în Ungaria, să nu fie sub Hitler. Am stat mult timp la ea la Viena, până s-au schimbat timpurile, pentru că părinții mei au vrut să știu cât mai multe lucruri. Austriei au avut o împărăteasă Elisabeta (Sissi), și în ultimii ani de viață aceasta mergea întotdeauna vara undeva, însoțită de o doamnă Eva Frenczi, care o îngrijea. Bunica mea a cunoscut-o pe această Eva Frenczi și era foarte mândră de asta. S-a obișnuit greu să trăiască într-o localitate mică, în Ungaria, după ce trăise la Viena. Era destul de nefericită acolo. Era o femeie cultivată, îi plăcea să citească, să vadă multe lucruri, iar mătușa mea de la Tataváros era o doamnă de la țară.

Tata era și el un om cultivat. La Bratislava era o viață culturală foarte intensă, și el a fost foarte preocupat să ne sprijine să devenim ceva în viață, să nu ne mulțumim cu puțin. Aveam o guvernantă adusă de tatăl meu de la Viena, frumoasă ca un vis și tânără. Fratele meu se pregătea în acel timp de bacalaureat la Viena. La Crăciun a venit acasă și a cunoscut-o pe această Elise sau cum s-a numit și a fost *grand amour*. Tatăl meu a fost așa de revoltat și a dat-o afară pe această fată, care s-a întors la Viena. În locul ei a venit alta, care mie nu mi-a plăcut deloc, dar sora mea a fost impresionată de ea. Era foarte inteligentă și vorbea engleză și franceză. Numai sâmbăta și duminica aveam voie să vorbim și să citim în altă limbă decât franceză, germană sau engleză.

(*În casă ce limbă vorbeați ?*) Cu mama ungurește, ea nu a putut să învețe românește, dar tata a vorbit destul de bine. Avea mulți prieteni români. El era ce atunci nu era permis, era francmason. Erau cercuri, și odată m-a luat și pe mine la o ședință. Pe băiat nu era voie să îl ducă. Eu eram foarte atașată de tatăl meu. Era o personalitate recunoscută. Dar noi am fost crescuți foarte modest. Asta deși aveam acasă bucătăreasă și o fată în casă, care purta rochiță bleu și când servea la masă purta un batic negru.

Aveam șofer. Fratele meu a învățat să conducă mașina în Anglia, dar noi nu am știut să conducem. Aveam o menajeră, dar nu eram foarte bogați, ci oameni de mijloc. Era normal în vremea aia să ai bonă. Mama s-a dus la piață pentru a cumpăra, de exemplu, o găscă, cu șoferul și bucătăreasa. Așa au trăit. După-amiază tatăl meu s-a dus la club. (*Ce se făcea la club ?*) Acolo erau două cluburi. În unul jucau cărți. Dar la „Lloyd” era și judecătoria comercială. Tatăl meu era foarte mândru că participa la asta. A fost un om care s-a ocupat de mama lui până la moarte, iar surorile lui au găsit sprijin la el întotdeauna. Oricând era ceva de întrebat despre soarta unui om, tatăl meu totdeauna a știut tot. Eu nu știu de unde era informat.

Surorile lui aveau toate copiii, dar ei au plecat toți din Austria. Un văr de-al meu, care e de aceeași vârstă cu fratele meu – are acum 88 de ani – a plecat în Australia. El se căsătorise la Graz cu o fată de profesor universitar. Acesta s-a sinucis când a ajuns Hitler la putere. Și atunci ei au plecat la Paris, și de acolo în Australia. Când au ajuns acolo, la Sidney, nu aveau nimic. Vaporul cu lucrurile lor nu a mai ajuns niciodată. Aveau un aparat de fotografiat „Leica” și au făcut fotografii pe stradă, pe care le-au vândut. Din asta au trăit. Între timp, vărul meu a făcut dreptul internațional și a făcut o carieră strălucită. În timpul războiului a luptat în armata engleză, a ajuns până în Japonia. Trăiește și astăzi. Părinții lui au rămas la Viena. În 1938, tatăl meu și cu fratele meu s-au urcat în mașină și au plecat la Viena, să-i ia pe mătușa și pe unchiul meu. I-au adus la Timișoara, unde au stat până la sfârșitul războiului. S-au simțit foarte bine.

(*După aceea s-au întors la Viena ?*) Da, s-au întors. Când noi am venit aici, la Viena, prima lună am stat la ei.

(*Școala unde ați făcut-o ?*) Am făcut primele două clase în Iosefin. Apoi am mers la „Notre Dame”, vizavi de muzeu, în Cetate. Pentru părinții mei, „Notre Dame” a fost școala cea mai bună care exista atunci la Timișoara. Acolo am făcut gimnaziul, șapte clase. Liceul l-am făcut tot în Iosefin.

(*Ați locuit la un moment dat pe Corso, în centru ? Am înțeles că vă aduceți aminte când a ars Teatrul...*) Da. Asta e o amintire. A venit cineva urlând „Arde Opera, arde Opera !”. Noi am ieșit pe stradă și am văzut Opera, care a ars. Am locuit atunci chiar pe Lloydsor, acolo avea tatăl meu primul său magazin și prăvălie de textile, dar *en gros*. După asta a făcut o mulțime de filiale în Timișoara, în Piața Unirii, în Iosefin, una la Oravița și, cred, la Orșova.

Mergeam de multe ori la teatru. (*Cam ce se juca acolo ? Vă amintiți vreo piesă ?*) Operete, foarte multe, Strauss. A fost și teatru de vară, la Fabrica de Bere. Asta mi-amintesc. Acolo am văzut „Povestirile lui Hoffmann”. Niciodată n-am să uit cum a dansat Olimpia în Actul II. Asta a fost la Timișoara ! Era o viață culturală extraordinară. Pe Enescu l-am auzit tot la Timișoara. Teatrul a ars în 1919-1920. Enescu a venit în anii '20, cândva, când eu mai eram acasă.

(*Concertele unde aveau loc ?*) În Teatru, și era și celălalt teatru, care mai târziu a devenit Teatrul German. Au fost și baluri acolo. S-a dus și mama mea la bal. Tatăl meu era subpreședinte la corul bărbaților. Au fost baluri pentru canotaj. Eu am făcut totdeauna canotaj cu mult succes și plăcere. Așa am trăit noi la Timișoara, cum s-a trăit în orașele mari din lume, Viena sau Budapesta. Nu ca la București. Bucureștiul era cu totul altfel. Acolo viața era mai mondenă. La Timișoara viața era simplă, dar cu stil. Totul avea stil. Și oamenii „mici” aveau stil. De exemplu, a murit bucătăreasa noastră, Anuș era numele ei. Când a murit, mama mea s-a dus, naturalmente, la înmormântarea ei. Eram toți ca o familie.

Când s-a făcut pom de Crăciun, asta s-a făcut în camera angajaților.

Noi am făcut tenis vara. Eu n-am vrut, dar totuși a trebuit. Nici nu mi-a venit în gând să spun că mie nu-mi place. Sora mea a jucat foarte bine, eu tot am căzut, așa, de multe ori, și nu mi-a plăcut deloc. (*Unde se întâmpla asta ?*) Pe Regata. Nu mai există ? Acolo era iarna și gheață făcută și ne-am dus la patinoar. A trebuit să înveți să cânti la pian. Eu n-am prea vrut. Dar când părinții aveau ziua de naștere sau de căsnicie, noi am deschis încet ușa la dormitor și am cântat la pian, fiecare o piesă, și asta a fost bucuria părinților, nu a noastră, dar asta a trebuit să fac. După nouă ani de învățat pianul, am mers la Paris, la studii. De atunci n-am mai pus un deget pe pian. Pe băiatul meu l-am dat să facă pian și engleză. A venit acasă odată și mi-a spus ceva italienește. Zic : „De unde știi tu italienește ?”. Zice : „Păi, știu”. „De unde ?” „Păi, trebuie să-ți mărturisesc, eu nu fac engleză, eu fac italiană, fiindcă asta-mi place.”

Noi a trebuit să facem engleză la Mrs. Bresland, care a stat în spatele Domului din Piața Unirii. La ea am învățat engleză, cu o prietenă. În afară de școală, a trebuit să facem o mulțime de lecții particulare, de engleză, franceză, pian, literatură, geografie, cultură generală.

Mama s-a ocupat de tot ce privea gospodăria. Ea avea acces la banii de la prăvălia mare. Când a avut nevoie de bani, s-a dus la prăvălie, a deschis casa, a luat, numai că a trebuit să scrie. Tata s-a ocupat în mod special de educația noastră. Am avut cursuri particulare cu un profesor, Lang. Aveam 15 ani atunci. Ne duceam acolo după-amiază de două ori pe săptămână, de la patru la șase. Țsta a fost un domn care avea douăzeci și nouă de operații la picioare. Dar de acest om, care era infirm, îmi aduc aminte oriunde merg, la Madrid sau în alte orașe, la vreun muzeu, fiindcă m-a învățat așa de multe despre cultură, scriitori, pictori, despre căile ferate. După ce a murit Lang, am luat ore de geografie și cultură generală cu un alt profesor, Papp. El stătea vizavi de noi, în strada Bursei.

(*Pentru ce mergeați la ore ?*) Pentru cultură. Luam ore de franceză și germană cu domnișoara de acasă. Eu am stat la Paris un timp. Odată am scris tatălui meu o scrisoare, un pic socialistă, că am mers și-am văzut oameni care n-au ce mânca și așa mai departe. Tatăl meu s-a speriat și imediat m-a luat din acest colegiu feminin și m-a mutat la un alt colegiu, la Vitry, foarte aproape de Paris. Acolo am stat. Acolo m-am atașat de o fată, Van der Berg, care era din Olanda. Părinții ei erau rude cu Iuliana de Orania, care era regina Olandei. Erau oameni enorm de bogați. Numai noi două eram străine, celelalte erau englezoaice. Numai franceză aveam voie să vorbim. Am revenit în Timișoara în '34. Aproape doi ani am stat la Paris.

(*Mi-ați spus că ați stat pe strada Bursei. Care era strada Bursei ?*) De la Operă spre gară. Strada Duca a fost odată această stradă. [*Azi bulevardul Republicii – n.n.*] Știu când a venit Garda de Fier – atunci eram deja căsătorită – a aruncat foc în prăvălia pe care o aveam atunci. Prăvălia a ars. Au fost foarte multe materiale, foarte scumpe, din străinătate. Cele mai frumoase stofe. Era foarte mare prăvălia. N-a ars tot. Atunci s-au vândut lucrurile la metru, cu un preț foarte redus. Dar totul avea așa, un miros de foc. Acolo am lucrat toți. Eu am lucrat acolo ca și cum ar fi fost o mare afacere pentru mine ; n-am primit nici un leu (*râde*), dar totdeauna aveam dorința de a face ceva. Am vrut să merg la Viena, la o școală de arte, Wiener Werkstätte, să învăț să fac obiecte de porțelan, de ceramică. Nu m-a lăsat tata. În schimb, m-am căsătorit, și nici asta nu prea a vrut, fiindcă eram foarte tânără pentru căsătorie.

(*Câți ani aveți ?*) 19 ani. (*Și soțul ?*) Se numea Anton Holender. Avea o fabrică, „Fructus” s-a numit. S-au făcut acolo conserve, oțet, murături. Când am venit cu băiatul meu la Timișoara*, am vrut să vedem cum arată acum. Am mers cu mașina, am intrat pe o poartă și n-a fost nimic. Au venit niște oameni și au zis să ieșim de acolo. Așa că n-am văzut nimic din „Fructus”. Soțul meu provenea din Becicherec, acolo s-a născut, avea trei frați.

(*În ce an s-a născut ?*) În 1902. A venit la Timișoara. Tatăl lui avea o fabrică de bomboane în Becicherec, eu nu l-am cunoscut, fiindcă a murit înainte să vin eu în familie. Tatăl a venit cu băieții și cu nevasta la Timișoara. Ea a fost o doamnă foarte cumsecade, a fost învățătoare înainte de căsătorie.

Anton Holender era un pesimist. Asta nu era ceea ce-mi place mie. Dar era iubire și m-am căsătorit. Eu nu știu de ce. Așa a fost soarta. N-a fost o căsnicie bună.

(*De ce ?*) Am crezut că e ideal, dar n-a fost ideal. A fost un om foarte complicat, destul de egoist. Nu era ușor de discutat cu el, cu toate că am fost iubirea lui de-o viață și pentru el fiul meu a fost culmea culmilor. În timpul războiului și după naționalizare, a mers la Fabrica de Bere și a avut acolo o poziție foarte bună. A lucrat foarte bine, a fost foarte apreciat și iubit, ceea ce era mare lucru. Lui i-a plăcut să iasă sâmbăta seara într-un club. Acolo ai dansat, ai băut, și eu m-am simțit foarte bine pentru că am dansat.

(*La baluri ați mers numai înainte de a vă căsători sau și după ?*) Înainte, ca fată. După ce m-am căsătorit, la cluburi ne-am dus. Acolo am dansat, ne-am îmbrăcat bine, ca la un bal.

(*În casa de pe Mihai Viteazul nr. 13 ați locuit până v-ați căsătorit ?*) Da. Acolo m-am căsătorit și-atunci am plecat în voiaj de căsătorie. (*Unde ați fost ?*) Nu acolo unde am vrut. Eu am vrut să mă duc la Barcelona. Nu s-a putut. Atunci am vrut să mă duc în Sicilia, au spus că acolo ne omoară. Până la urmă ne-am dus la Budapesta, Milano, Capri. A fost foarte frumos. Și atunci am revenit la Viena, unde trăiau bunica și mătușile mele. N-am putut să ne reîntoarcem la Timișoara, fiindcă nu era gata casa. În strada Bursei, la parter era prăvălia, la primul etaj era locuința pentru părinți și la al doilea etaj era locuința făcută pentru mine. În această locuință încă n-a fost totul pus la punct. Mama a pregătit tot. Acolo am trăit.

(*A avut cineva din familia dvs. de suferit în timpul războiului ?*) Au fost omorâți mulți din familia mamei mele. Cine a trăit a fost executat. (*Unde ?*) Mătușa și unchiul au fost luați din Ungaria. (*Au murit ?*) Da. (*Unde au fost duși ?*) În tren au murit, nici n-au ajuns. Nu erau bătrâni, nu aveau mai mult de 62-63 de ani. (*Cei ce s-au refugiat de la Viena la dvs. tot din cauza asta au venit ?*) Da, sigur. Hitler a venit la Viena.

(*La Timișoara cum a fost în perioada asta ? Au fost probleme, persecuții ?*) Soțului meu, Holender, îi era foarte frică. Era totul împachetat, dacă ar fi trebuit să meargă. Eu am știut că niciodată n-am să plec. Mi-era însă frică, îngrozitor de mare.

Când a început rechiziționarea de locuințe, noi ne-am mutat lângă Parcul Rozelor, la numărul 13, cred, la etajul 1. Acolo a venit și un ofițer român cu nevasta și copilul – foarte cumsecade oameni – și erau și ei de părerea noastră, că ceea ce se întâmplă cu Garda, asta nu-i o mare bucurie pentru nimeni în România. Le era și lor frică, și nouă, și la toți. Atunci am fost dați afară din locuință și am primit una tot pe lângă Parcul Rozelor, în casa Rabong, cu mult mai mică.

(*Așa s-a numit ?*) Da, fiindcă asta a fost proprietarul, un german. El a închiriat această casă, la etajul 2 am stat, aveam numai două camere și o cameră de bonă. Foarte frumoasă locuința. Atunci n-aveam bonă, pentru că nu aveam voie să avem angajați în casă, și am început să fac totul singură. Soțul meu, Holender, a zis : „Da' tu ești nebună, tu cui vrei să faci contra, lui Hitler sau frumosului om, cum s-a numit, Codreanu? De ce faci asta ?”. „Dacă nu fac eu, cine să facă ?”

Am uitat să vă spun că am fost un an trimisă la un curs de bucătărie la Budapesta, la o renumită actriță, care nu mai juca teatru, pentru că era bătrână și a făcut acasă pentru câteva doamne tinere bucătărie. A făcut *party*-uri, unde erau mari invitați. A fost comandat la ea un *party-service*. Și asta noi am făcut. Am învățat mult de acolo.

(*Cred că asta ținea de un stil de educație, aici, la Timișoara.*) Da, și foarte bine a fost. Când s-a schimbat timpul, eu așa am putut să lucrez. Am primit un post de contabil. Așa am știut să fac contabilitate ca dumneavoastră. Dar, dacă trebuie, știi. Acolo, după șase luni sau un an, a venit o lege : „Toți chiaburii și fiii de chiaburi, afară”. Am zburat. Am primit alt post. A venit altă lege : „Toți copiii sau nevestele de fabricanți, afară”. Iarși am zburat. Am lucrat un an la „Comcar”, la „Prodexport”, și tot așa, cu sfârșitul programat. Da, ce să faci. N-am făcut o catastrofă din asta.

(*Asta s-a întâmplat după război ?*) Da, după război. În timpul războiului au venit de la țară în casă, dimineața, oameni cu sacul cu lapte, unt, smântână, brânză, și ai cumpărat tot. Noi n-aveam probleme de mâncare. N-aveam miel, dar probleme n-au fost. Nimeni nu mi-a spus nimic rău din prietenii mei români. Cu prietenii germani aveam probleme. Nu eu, personal, dar în general. Până atunci ne-am dus la schi, la Muntele Mic, și tot ceea ce s-a putut face am făcut împreună. La un moment dat, nimic nu s-a mai putut face, și cu asta a trebuit să trăiești, și ai trăit cu asta. De ce ? Fiindcă aveai un fundament primit de la părinți, cu care ai putut să trăiești. Dacă n-ar fi fost fundamentul asta, pus între 20 și 30 de ani, atunci n-ai fi putut să reziști.

(*Credeți că asta ținea de cultură, de educație sau de un stil de viață ?*) De tot. Ai putut să spui la un moment dat, dacă nu mai am bucătăreasă, pot să fac și singură ceva, n-ai bani, mai vinzi ceva. Totdeauna erau oameni care erau bogați și totdeauna ai putut să vinzi. N-ai avut probleme să vinzi. Și nici nu-mi era frică. Numai pentru băiat îmi era frică, de când s-a născut. Fiindcă eu zic că un copil nu întreabă dacă să vie pe lumea asta frumoasă. Așa că a trebuit să fiu aici pentru el, până când avea nevoie de mine. Și asta a fost valabil și în ce-i privește pe părinți, fiindcă eu așa am fost educată : nu a fost o zi de când am fost căsătorită să nu mă duc la mama și la tata.

(*De ce v-a fost frică pentru băiat ?*) Nu știu. Frica timpului. El s-a născut în '35. Fiindcă tatăl lui a fost așa pesimist, fiindcă totdeauna a trebuit să ai frică de ceva. Așa era viața.

(*Băiatul a avut de suferit în perioada asta ?*) El nu știe c-a suferit. Cred că nu știe. Că, dacă ar ști, atunci nu pot să-mi închipui să fie așa de atașat de oameni. El zice că românii sunt un fel de oameni cu inimă așa mare cum nu găsești nicăieri. Asta-i adevărat. Pentru că în Austria oamenii sunt mai puțin sinceri. Acolo [*în țară - n.n.*] nu. Cine îți arată simpatie, ți-e prieten. [...]

(*Ce școală a făcut băiatul ?*) Vai de mine, știți, dacă mă gândesc ce mult am trăit și ce multe s-au întâmplat în viața mea, eu nici nu înțeleg cum încap toate astea într-o viață de om. Ce bine că nu îmi amintesc așa multe ! Dar câteodată îmi revin lucrurile în minte, și

atunci iau o carte și încerc să citesc sau pictez ceva, trebuie să fac ceva. (*Ați învățat să și pictați ?*) Da de unde ? Tot ce atârna aici pe pereți, eu am pictat. Mie-mi face plăcere.

Băiatul a făcut liceul, dar a venit legea că nu poate face orice școală, trebuie să facă o școală de meserii.

(*În timpul războiului ?*) După război, pentru origine socială. Totul e un pic amestecat. A intrat la Electrică, lângă muzeu. Eu eram nenorocită. Băiatul trebuia să se urce pe stâlpi și mi-era frică să nu fie electrocutat. M-am plimbat odată, nu știu de ce, în jurul liceului piariștilor, și acolo a fost o facultate. Acolo am văzut că toți care vor să intre la o facultate trebuie să dea un examen de admitere sau așa ceva. M-am dus acasă așa, emoționată, și el a fost emoționat. Dar foarte dezamăgit a fost soțul meu. „Voi sunteți nebuni, să intre la o facultate, dar are un post, să fie fericit că are un post !” Era un om foarte cumsecade, dar avea alt fel de a vedea lucrurile. Nu și nu.

Băiatul a intrat la facultate. Asta a fost pentru mine mare lucru, dar nu a durat mult. A dat examenele și n-a fost nici o problemă, dar atunci a fost revoluția din '56. Am mers cu soțul meu, al doilea, să cumpărăm ceva. Și cum am mers în jurul Politehnicii, vedem acolo oameni, soldați culcați pe pământ și cu mitraliere. Nici prin gând nu mi-a trecut ceva rău. Am știut că rușii erau în drum spre Ungaria, am auzit la radio. Ne-am dus la o doamnă și a venit băiatul ei, care era tot la Politehnică, sau la Medicină, și ne-a spus ce s-a întâmplat. Eu m-am speriat de moarte și am fugit la locuința băiatului meu. El a locuit cu tatăl lui. De mers, am mers în fiecare zi acolo. El a locuit cu bătrânul Holender, că n-am vrut să fie singur. Și n-a fost acolo, acasă. Am crezut că mor. Și am stat, am stat și, în fine, a venit. Fericire mare. El a venit prin grădina unui coleg de-al lui de la școală, al cărui tată era ministru sau ministru adjunct.

El a mers la școală și a vrut să se ducă în sala unde trebuia să fie un curs. Acolo era scris : „Duceți-vă la cantină, fiindcă acolo ne adunăm”. Habar n-avea. Și atunci s-a dus acolo jos. Așa a intrat. Acolo jos a auzit : „Are cineva ceva de spus ?”. Nimeni n-a spus nimic. „Dar vă rog spuneți ceva de problemele...” Și atunci el a zis că nu găsește bine ca gimnastica să fie o materie obligatorie. Și al doilea, ceva cu cantina, nu mai știu ce. Astea două probleme erau. Și gata. Asta a spus. [...]

(*Și au mai vorbit și alții ?*) Sigur, dar și el. Am spus că totdeauna vorbește când nu trebuie. Sper că acuma este un pic altfel. (*Așa zic toți părinții de copii lor.*) Și atunci a venit la noi, a stat la noi, la soțul meu și la mine. Și s-a tras la „Banatia”, acolo, foarte aproape am stat și am auzit așa, detonări. „Mergem acolo”, zice el, „fiindcă am auzit că este o adunare contra, nu știu unde, și eu trebuie să mă duc acolo”. Am crezut că e nebun, dar n-ai putut să vorbești cu el. Zic : „Bine, atunci vin cu tine”. Și când am mers pe Corso, vin doi băieți, colegi cu el și zic : „Holi, tu ești aici, tu nu ești arestat ?”. Am crezut că mor. Atunci și el cred că un pic s-a speriat. [...] Ei au crezut că el a fost arestat încă la școală, la Politehnică. Atunci el s-a liniștit, n-a fost nimic. El n-a fost arestat.

Cu timpul, a venit Crăciunul, el a învățat ca un nebun pentru un examen ce trebuia să fie imediat la începutul lui ianuarie. Nici prin gând nu i-a trecut că el va fi exmatriculat. Și eu cu soțul meu ne-am dus cu trenul la București, de Crăciun sau de Anul Nou, ca să fiu cu sora mea și cu cumnatul meu, care au trăit în București. Ajung acolo dimineața și la prânz sună telefonul. Bătrânul Holender era, zice : „Nu știu ce este, dar băiatul și-a pierdut cunoștința”. Cu primul tren m-am dus înapoi. Avea o meningită. A aflat că e exmatriculat din toate universitățile țării și de aia s-a îmbolnăvit – sau nu mai știu. N-a mai dat examenul și era foarte bolnav. Am stat acasă câteva săptămâni și atunci s-a refăcut. Ce să fac cu el ?

Ăsta înnebunește. M-am dus la Wiener, care i-a dat ore de canto și a zis că are o voce foarte frumoasă și atunci să înceapă să ia lecții de canto. (*Cum v-ați gândit tocmai la asta ?*) Fiindcă a cântat, i-a plăcut asta. Și mie mi-a plăcut, și eu am vrut să învăț canto când am fost la Paris. Voce aveam, dar părinții mei au zis că eu cânt așa de fals. Foarte frumos, dar foarte fals. Între timp a venit o dispoziție : „Se deschide la Timișoara o facultate de fizico-matematici și se recunosc examenele făcute la Politehnică”. Acolo s-a înscris și noapte și zi a învățat. A dat cinci examene cu succes. La al șaselea a zis profesorul : „Holi, eu am o rugămintă, eu trebuie să te cad și asta nu pot, fiindcă, dacă eu te cad, onoarea mea are de suferit, dar dacă te las să treci, atunci eu nu mai am postul”. (*Deci a primit indicații să-l cadă ?*) Da. (*Ar fi terminat facultatea atunci ?*) Ar fi terminat, ar mai fi avut doi ani. [...]

Atunci m-am dus la București, la un porc, nu știu dacă era ministrul Învățământului sau adjunctul, Bányai era numele lui. La el m-am dus, și mi-a promis că la Cluj are să facă ceva să intre acolo la facultate.

Eram foarte tristă, foarte nenorocită că acum pleacă din Timișoara. N-a plecat, fiindcă n-a intrat, naturalmente. A început să se ducă la Operă, prin prietenii lui. Avea prieteni foarte buni. Era prieten cu Ciocârlie încă din școală și cu Salvator Stratu, care avea un frate medic la Timișoara. Cred că era preot tatăl lor.

Așa a intrat la Operă, pe ușa din dos. Când noi am primit plecarea, atunci el era așa de nenorocit, fiindcă începuse să facă o adevărată carieră la Timișoara.

Și când a ajuns la Viena, l-a durut, cu toate că a intrat și aici la Volksoper și a început acolo cu asistenții și a și făcut regie într-un teatru aici la Viena, un teatru mic, dar totuși. Ar fi putut să termine, aici, la Viena, Politehnica, dar n-a vrut.

Și eu am spus : „Eu am un copil, și dacă un copil are o dorință să facă ceva și asta e canto, să facă și canto, dacă vrea”. Și așa a devenit director la Opera din Viena. E ceva ! [...]

(*Cum a suportat tatăl dvs. perioada aceasta ?*) Tatăl meu o primit pașaportul ca să plece din țară. Au primit acest pașaport ca să plece din România Bandi, fratele meu, Edith, cumnata mea, și mama cu tata.

(*Locuiau împreună ?*) Nu. Fratele meu s-a dus la București și a fost arestat la București. Eu cu mama și cu tata habar n-aveam ce s-a întâmplat. Ne-am dus la București. Când am coborât din tren, atunci cineva a venit la tatăl meu și l-a arestat. Și mama a fost arestată.

(*Și tatăl a fost arestat ?*) Sigur, și închis. Mama mea a fost două sau trei săptămâni la Miliție, la București. Șeful de acolo a stat în Mihai Viteazul la mansardă și era foarte bine cu părinții mei. Erau oameni cumsecade, români, nici o problemă, dar el a făcut carieră. M-am dus la el și-am zis : „Dar ne cunoaștem...”. A zis : „Nu pot să fac nimic”. A spus mamei mele : „Soțul dumitale a spus totul, acum trebuie să semnați și puteți merge”. Atunci mama mea, care niciodată în viața ei n-a trebuit să stea de vorbă pentru nimic, fiindcă totdeauna tata a făcut-o, a zis : „Dacă soțul meu a spus ceva ceea ce el știe, de asta eu nu știu, nu pot să cred. Eu nu pot să semnez ce eu nu știu”. N-a semnat. După două-trei săptămâni a fost eliberată. Edith și cu cei doi copii au venit la o zi după arestarea părinților mei, eu am așteptat-o la gară și am mers împreună la Miliție, dar le-a dat drumul. Fratele meu și cu tatăl meu au fost internați la Canal. (*Asta a fost la prima arestare sau la a doua ?*) La prima. (*Vorbiți de anii '50- '51 ?*) Da. Fiindcă au bani în străinătate. (*Asta era*

acuzăția ?) Da. Nimeni n-a spus nimic, totuși. Tatăl meu avea 78 sau 79 de ani. Așa s-a ținut, fantastic ! A venit după doi ani. (*Au fost împreună ?*) Da, și au lucrat. Tatăl meu a fost în lagăr cu generali, înalți ofițeri români, toți arestați. Dar el a întreținut moralul celor de acolo. Era foarte tare tatăl meu. (*Fratele cum a suportat ?*) Tot bine. Atunci au revenit. Tata la început, și fratele mai târziu. La un moment dat i-au luat pe Bandi și pe vărul meu la Miliție, și asta a fost ceva îngrozitor pentru fratele meu. Atunci a fost închis nu mai știu cât. (*Era legat de evenimentele din Ungaria ?*) Nu, numai de bani. (*Au făcut percheziții ?*) Nimic. Au făcut percheziții înainte, pe Mihai Viteazul. Părinții mei s-au mutat ; au rămas pe aceeași stradă, dar într-o altă casă, și Bandi și Edith au stat în casa asta, în vilă. Acolo au fost percheziții, mai multe ; niciodată nu s-a găsit nimic. Numai nu ți-a fost frică că ar putea găsi ceva, ți-a fost frică doar că pune ceva. Asta era. E o mare diferență. Fiindcă n-ai destui ochi, dacă vin mai mulți nu poți să vezi.

(*A doua oară când l-a arestat pe fratele dvs. l-au ținut la Timișoara ?*) A început la Timișoara. Știu că a trebuit să stea în picioare mai mult de douăzeci și patru de ore la interogatoriu. Asta știu. Dar n-a vorbit.

Când Bandi a fost luat de-acasă, nu știu în ce zi, a primit telefon tatăl meu de la Securitate ca să vie, fiindcă vor să-i pună o întrebare. Nu vor altceva decât să-l întrebe ceva, trebuie să dea o declarație. Atunci tatăl meu a spus : „Îmi pare foarte rău, știți, eu sunt un om bătrân – atunci avea 80 de ani –, nu pot să vin, dar dacă aveți ceva de întrebat, veniți, eu am totdeauna ușa deschisă”. Nu s-a dus, și nici ei n-au venit. A doua oară eu nu eram la Timișoara, eram deja plecată. (*Erați plecată ?*) Deja plecată, cu părinții. În '58 am plecat, la un interval de două săptămâni unii de alții. Bandi era închis. Mamei mele totdeauna i-am dat scrisori ca și cum Bandi ar fi scris, fiindcă el se ascundea ca să nu fie închis. Mama a crezut.

Mie mi-au promis la Securitate că în șase săptămâni primește pașaport și băiatul. Așa a și fost. În ziua de 18 decembrie m-a chemat Holi, la telefon, plângând, c-a primit pașaportul. (*Voia să plece ?*) Nu a vrut să plece, era așa de dezamăgit că trebuie să plece.

Edith a rămas acasă și-a fost total nenorocită că noi am plecat și ea a rămas. A vrut să plece, în orice caz. În '65 sau '61, nu știu când au venit ei, dar după noi.

(*Pașaportul l-ați primit normal ?*) Nu, da de unde. Am avut un securist, a trebuit să ai pe un român care are post la Securitate sau la Miliție și care dorește locuință. Locuința noastră era foarte frumoasă. (*Unde era ?*) Era foarte aproape de Medicină, la Bega, înspre râu. (*Ați putut să plecați direct în Austria ?*) Aveam rude în Austria și era aranjat, părinții erau aici.

(*Tatăl dvs. a mai trăit după ce v-ați mutat la Viena ?*) Da, el a trăit. Mama a murit în '64, și tata în '68. Tata era foarte tare. El a călătorit încă, la 86 de ani, n-a știut că are cancer.

(*Și sora dvs. ?*) Ea s-a căsătorit cu Andrei Csendes, frate cu soțul meu. Trăiau în București. El era director la „Prodexport”, avea o poziție bună. Făcea contracte pentru România în Austria, Germania, S.U.A. Dar în 1961, cred, a fost dat afară. I s-a înscenat un proces. Când să fie chemat în sală, ca martor, s-a ridicat cineva și a zis : „A decedat în 6 mai”. Sora mea și cu fiul ei erau în sală și așa au aflat că a murit. A fost ceva îngrozitor. Asta era în 1964. Cineva a intervenit pentru el la Gogu Rădulescu, care era atunci ministru. Acesta ar fi spus : „Știu că Csendes Andrei e nevinovat, că e un om cinstit, dar am un scaun de apărare”. Era condamnat la douăzeci de ani.

În '65 au venit aici sora mea și cu fiul ei. Dar mama nu mai trăia, din păcate. Pentru ea sora mea era totul.

(Dintre prietenii de familie ai părinților pe cine mai știți ?) Îmi amintesc de familia Puhala, Merkler, Tita. (Ce era Puhala ?) El era profesor de latină în gimnaziu, și băiatul a jucat tenis cu Holi. Când au fost dați afară părinții din locuință, atunci au primit o cameră jumate și jumate din bucătărie în locuința lui Puhala.

Sursa: www.memoria.ro